

Х.А. Ордабекова^{1*} , К.К. Куркебаев² , А.У. Есенова²

¹Сулейман Демирел университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: hafiza_1975@mail.ru

ТҮРКОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада түркология ғылымының қалыптасу тарихы мен өзіндік ерекшелігі жөнінде сөз етіледі. Сонымен бірге түркологияның бүгінгі жағдайы туралы айтылады. Түркология пәндері тіл білімімен бастау алып, фольклор, әдебиет, тарих, этнография сынды ғылым салаларымен жалғасады. Түркологияның бүгінгі таңдағы жеткен биігін дәл осы пәндер арқылы сараптап отырамыз. Түркітану ғылымы үшін әрбірінің орны маңызды әрі мән-мағынасы бар. Мақалада түркологияға қатысты зерттеу жұмыстары талдана келе ғылым саласына қатысты өзекті мәселелер қозғалады. Түркологияның ең өзекті мәселесі пәнаралық кешенді сипатына қатысты талдау жасалады. Түркологияға қатысты еңбектер туралы айтылады. Бүгінгі түркологияға қажет ең басты дүниелер нақты қозғалады. Түркологияның пайда болуына себепкер түркі жұртының бас біріктіруіне қатысты ұтымды ой келтіріледі. Түркі тілінің ең маңызды тілге айналуына мүмкіндік беретін ең басты ерекшеліктері қамтылады. Мақала барысында түркі тілі арқылы түркологияның өміршең бола алатыны айқын болды. Түркология ғылымындағы ең өзекті мәселелердің шешілуі тікелей түркі жұртының бұрынғы қалпына қайта келуімен де тығыз байланысты болатыны ой қорытындысы болды. Зерттеу барысында индукция, дедукция, жүйелік талдау және эмпирикалық әдістері қолданылды.

Түйін сөздер: түркология, координация, шығыстану, модернизация, философия, фольклор, әдебиет, этнография, тіл білімі, глобалдық, антиисторизм.

H.A. Ordabekova^{1*}, K.K. Kurkebaev², A.U. Yesenova²

¹Suleiman Demirel University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: hafiza_1975@mail.ru

Methods of Teaching Turkology

The article reveals the history and features of the formation of the science of Turkology. It also tells about the current state of Turkology. Turkology originates in linguistics and continues in such areas of science as folklore, literature, history, and ethnography. It is in these disciplines that we analyze the heights of Turkology achieved today. For Turkology, each place has an important meaning and significance. The analysis of scientific works on Turkic studies raises topical issues in the field of science. The most pressing issue of Turkology is the analysis of the nature of the interdisciplinary complex. Works on Turkic studies are described. It is quite obvious that the most important things that modern Turkic studies need are moving. The reason for the emergence of Turkic studies is a rational understanding of the unity of the Turkic peoples. It covers the main features that enable the Turkic language to become the most important language. It became clear that Turkology can exist through the Turkic language. It was concluded that the solution of the most pressing problems in the science of Turkology is directly related to the restoration of the Turkic people. Methods of induction, deduction, system analysis and empirical methods were used in the study.

Key words: Turkology, coordination, oriental studies, modernization, philosophy, folklore, literature, ethnography, linguistics, global, antihistoricism.

Х.А. Ордабекова^{1*}, К.К. Куркебаев², А.У. Есенова²

¹Университет имени Сулейман Демиреля, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: hafiza_1975@mail.ru

Методика преподавания тюркологии

В статье раскрываются история и особенности становления науки тюркологии. Также рассказывается о современном состоянии тюркологии. Тюркология берет свое начало в языкознании и продолжается в таких областях науки, как фольклор, литература, история,

этнография. Именно по этим дисциплинам мы анализируем достигнутые сегодня высоты тюркологии. Для тюркологии каждое место имеет важное значение. Анализ научных работ по тюркологии поднимает актуальные вопросы в области науки. Наиболее актуальным вопросом тюркологии является анализ природы междисциплинарного комплекса. Рассказаны работы по тюркологии. Совершенно очевидно, что самые важные вещи, которые нужны современной тюркологии, движутся. Причина возникновения тюркологии – рациональное представление о единстве тюркских народов. Он охватывает основные особенности, которые позволяют тюркскому языку стать самым важным языком. Стало ясно, что тюркология может существовать через тюркский язык. Был сделан вывод, что решение наиболее актуальных проблем в науке тюркологии напрямую связано с восстановлением тюркского народа. В ходе исследования были использованы методы индукции, дедукции, системного анализа и эмпирические методы.

Ключевые слова: тюркология, координация, востоковедение, модернизация, философия, фольклор, литература, этнография, лингвистика, глобальное, антиисторизм.

Кіріспе

Ұланғайыр атырапты өзге ұлт өкілдерімен қатар мекен етіп келе жатқан түркілер қауымының сан ғасырлармен өлшенетін кешегісі мен бүгінгісін зерттейтін әрі зерделейтін ғылым саласы бар. Оның атауы – түркітану, ал халықаралық тілде – тюркология.

Тюркология ғылымы – тіл білімі саласындағы әлі күнге дейін бір ізге түспеген мәселелердің бірі. Тюркологияға қатысты біршама еңбектер жазылып, зерттелгенімен, оның маңыздылығы мен қоғамға қажеттілігін ескере бермейміз. Түркі тілдерін сан қырынан талдау, түркі әлемінің салыстырмалы проблемалық үрдістерін жүргізу – түркі тілдерінің дамуына ғана емес, оның ішіндегі қазақ тілінің де болашағына тигізер әсері мол екенін негізге алуымыз керек. Түркітануды оқыту мәселесі аталмыш проблемалар шешімінің бастау бұлағы болмақ.

Тюркологияны оқыту әдістемесі ең алдымен еліміздің барлық жоғары оқу орындарында, яғни филология факультетінде оқытылатын негізгі пән болуы керек. «Тюркология ғылымының өзекті мәселелері» сынды элективті пәнді енгізу керек. Сонда ғана тюркология ғылымының кеңістігі кеңейіп, құлашы кеңге жайылады.

Түркітануды оқыту әдістемесіне мынадай міндеттер қойылуы қажет.

- Түркі тілдері, олардың жалпы сипаты, жеке түркі тілдерінің өзіндік ерекшеліктерін жан-жақты, терең қарастыру;

- Түркі халықтарына ортақ мұра болып табылатын көне және орта ғасыр ескерткіштері туралы толық мәлімет ала отырып, олардың тілін меңгерту арқылы білім алушының білімін жетілдіру;

- Салыстыра оқу, зерттеу, ортақ заңдылықтарымен бірге, оларды басқа тілдік жүйедегі тілдерден ерекшелетін белгілерін жан-жақты қарап, талдау;

- Түркі тілдерінің даму үрдісінің негізгі проблемаларынан жақсы бағдарда болып, оның мәнді-маңызды жетістіктерін біліп, оған ғылыми талдау принциптерін меңгеру.

Тюркология ғылымы кәсіби түрде өзге жұртта отау тіккен ғылым саласы. Атап айтар болсақ, Германия, Франция, Ресей және тағы басқа Батыс Еуропаның кейбір елдерінде шығыстану ілімінің бір тармағы ретінде қалыптасқан. Бұл жағдай шын мәнісінде әркімнің өз тағдырына, тіліне, тарихына иелік ету табиғи талап екенін ұғындырып, келе-келе түркі жұртының ортасына да енген. Яғни табиғи қажеттіліктен туындаған мәселе десек әділ болары хақ. (Севортян, 1971:3) [1]. Өйткені түркі елінің байырғы уақыттан бері өзін танып-білуге деген ұмтылысы түптеп келгенде тюркологияның зерттеу объектісі болды (Тенишев, 1971:3) [2].

Кез келген ғылым саласы алдағы міндеттерді өткеннің сүзгісінен өткізіп барып, алға қарай қадам жасайды. Бұл тұста біз де қалыптасқан дәстүрді жалғастыруға міндеттіміз. Онсыз өрлеу жоқ. Себебі түпкі негіз – қазіргі теориялық ізденістер мен іс барысындағы әрекеттерді, зерттеу әдістері мен ғылыми-теориялық деңгейімізді анықтайтын басты сарапшы (Гузев, Дулина, Тугушева, 1970:106) [3].

Тюркология – еншісін алған дара ғылым емес. Ол қоғамдық, гуманитарлық, әлеуметтік ғылым салаларымен сабақтасқан, әдістік, сонымен қатар әдістемелік негіздермен толыққан ғылым саласы. Сол үшін тюркология түркілік мәдениетті әлемдік өркениеттік жағдайлардың ажырамас бөлшегі есебінде қарастыруға тиіс. Бұл орайда аймақтық және жеке ұлттық көлемдегі түркітану зерттеулер үшін де, әлемдік ақпарат кеңістігіне тікелей тиесілі модернизациялық өзгерістер жат саналмауы қажет, керісінше жол сілтейтін бағыт болу керек.

Бүгінгі таңда тюркология ғылымына қатысты мынадай болжам бар. Ол қазіргідей ғаламдасу

заманында түркологияның тынысы тарылып, өрісі азаймас па екен деген ой. Бұл ойға себеп болып отырған басты жағдай ғаламдану жеке аймақтық, ұлттық, төлтума мәдениетке орын қалдырмайды деген тұжырымға саяды. Бұл тұжырымды қолдаушылар мен қарсы пікір білдірушілердің барын қоя тұрып, көзі ашық, көкірегі ояу елге мынаны айтқымыз келеді: ғаламдасу – жалпы адамзаттық, дүниежүзілік тұтас құбылыс, бірақ ол тексіз, мінезсіз, белгі-бедерсіз емес. Ол дәл қазіргі мемлекеттердің, әсіресе қуатты елдердің тарихи және қазіргі ғылыми-техникалық, саяси, экономикалық, рухани-мәдени болмысының көрінісі.

Бұл ойымызды философия тілімен жеткізсек, ғаламдасу жекелерден құралған, жалқыларға жіктелетін біртұтас жалпы ұғым. Барлығымызға айқын бір шындықтың басы ашық, жалпы ғаламдық ғылыми кеңістік түркологиялық ізденістер үшін тың, тосын, төлтума мәдениетті танудың жолы мен тәсілін білуде басты өлшем болып табылады. Бұл орайда түркілік мәдениеттің әлемдік ақпараттық кеңістікте әлі талай инновациялық сипаттағы нәтижелер беретініне шүбәміз жоқ. «Жергілікті» материалдарсыз ғаламдасудың ешбір мән-мағынасы болмайды, оны мәдениеттанушы ғалымдар дабыл қағып айтып келеді.

Біздің ендігі міндетіміз түркологиялық пәндерді жаңаша тұрғыда анықтап алу қажеттілігі болып отыр.

Эксперимент

Түркология пәндерінің алғашқысы тіл білімімен бастау алып, фольклор, әдебиет, тарих, этнография сынды ғылым салаларымен жалғасады. Түркологияның бүгінгі таңдағы жеткен биігін дәл осы пәндер арқылы сараптап отырамыз. Бұл пәндерді бүгінде құндылықтарға бағыт алған пәндер деп атау орын алған. Философия, социология, саясаттану, психология т.б. пәндер глобалдық сипаттағы пәндер деп танылып жүр (Улаков, 2004:7) [4].

Түркітану ғылымы үшін әрбірінің орны маңызды әрі мән-мағынасы бар.

Ендігі сөзімізді түркітанудың тарихына қатысты бірер мәселелермен сабақтап алсақ.

Ғылыми тұжырымдардың өміршендігі оның бұлтартпас айғақтарды алға тартуымен келеді. Түркітанудың тарихында мұндай айғақтар өткен уақыттардағы тілдік деректердің – бұрынғы түркі жазба ескерткіштерінің табылуы, оны оқуы, керегіне жаратуымен дүниеге келді.

Ескерткіштердегі тас қашу жазуларды оқуға деген ынта түркі тілінің өткені мен бүгінгісіне қызығушылық тудырды. Мұның қорытындысы түркология іс жүзінде тіл білімі ретінде бір қалыпқа келді. Бұл дәстүр әлі де жалғасып келеді. Түркология түркі тілдерінің түбін зерттеуде, тілдің тарихи аспектілерін зерделеуде айтарлықтай нәтиже көрсетті. Дегенмен тіл біліміндегі жетістікті түркі елінің басқа саладағы рухани өрістерімен сабақтастыра алдық па? Түркі елінің тарихының алдында не білдік, не тындырдық? Анығында әлемдік өркениетте жазу-сызудың жоғары бағаға ие екенін есепке алсақ, бұрынғы түріктердің тілі мен жазу мәдениетін тарихи, саяси, қоғамдық-әлеуметтік салалардағы мәдени-рухани жетістіктермен қатар өрелестіруге құлықсыз болғанымызды жасыра алмаймыз. Бұл тұста сол уақыттағы идеологияның әсерін айтып жату қажет емес.

Мәселені алдыңғы қатардағы ғылым саласымен анықтайтын болсақ, түркітануға арналған қоғамдық-гуманитарлық пәндердің өз арасында кешенді ғылымға көп қырлы, көп салалы, әдістік сонымен қатар әдістемелік біркелкі бағыт ұстанған пәнаралық сабақтастық және үндестіктің болмағанын анық аңғарамыз. Бұрынғы түркі тіліне қарағанда байырғы түркі тарихына, мәдениетіне, әдебиетіне, этнографиясы мен өнеріне қатысты пікірлердің алақұлалығынан, тіптен антиисторизм жағдайынан аяқ ала алмауымыз осыдан. Шынына келсек, бұл пәндерде қазірге дейін жалқыдан жалпыға, бөлшектен бүтінге қарай жүру көңілге қонымды боларлықтай жүзеге асқан емес.

Осыдан болар, байырғы прототүріктер тұтас бір түбірден тарамаған деген тұжырым біраз уақыттан бері белең алып келеді.

Бұл тұжырым алғашрет 1985 жылы Ашхабадта өткен Бүкілодақтық төртінші түркология конференциясында С.Г. Кляшторный мен С.Г. Агаджановтың бірге дайындаған баяндамасына негізделіп, түркілердің шығу тарихын біртұтас етіп тұжырымдайтын көзқарастар буржуазиялық теорияға тиесілі деп көрсетілді (Агаджанов, 1988:36) [5].

Нәтиже мен талқылау

Түркі жұртының түп-тамырын этносаралық қарым-қатынас, бір-біріне ықпал етудің арқасында пайда болған құбылыс деп пайымдау, сөйтіп, ру, тайпа көлемінде болатын кез келген этностың түпкі тарихындағы біріне-бірі сіңісу, жұтылу үрдістерін түркілік тұтастыққа қарсы

пайдалану едәуір тұжырымға айналды. Бұл шындап келгенде түркі елінің біртұтастығына әр тектік пен әркелкілікті күшпен таңу болатын (Додаева Қ.Ш., 2010) [19].

Дегенмен мұндай пікірлерге жауап та қажетінше беріліп жатыр.

Бұл жердегі біздің айтпағымыз мынау: байырғы түріктер бір түбірден, бір арналы ағыстан тарамайды деген екіұшты пікірдің айғақты дерегі де жоқ. Өйткені байырғы түрік және оған дейінгі прототүрік тарихы әлі шындап зерттелген жоқ. Бұл орайда атқарар істің әлі де көп екенін баса айтқымыз келеді.

Кереғар пікірге келер болсақ, айғақты дәлелі кемшін, зерттелмеген мәселенің астарында саясаттың салқын лебі есіп жатқан сияқты.

Саясат демекші, түркологияны қазіргіге дейін әр түрлі саяси ұғымдардың бір түкпіріне бүркемелеуден бір жола арылатын кез келді. Асылы іргелі ғылымдардың қай-қайсысы болмасын саясаттан өз іргесін аулаққа салуға барын салған. Бұл да бір түрколог ғалымдардың бүгінгі күнге дейінгі мәселесінің бірі болып қалып отыр.

Сонымен біз түркологияның тіл білімі саласындағы ізденістері қадау-қадау қомақты еңбектер арқылы мәшһүр болып келе жатыр дедік. Әсіресе, түрік тілдерінің диалектологиялық атласын «Европаның лингвистикасының атласы» деген еңбекке түркі тілдерінің материалдарын кірістіру (жетешісі Э.Р. Тенишев), көне түркі ескерткіштерінің корпусын, Моңғолия эпиграфикасының, Солтүстік Кавказ руникалық ескерткіштерінің корпустарын, әлемдік түркология бойынша библиографияның корпусын жасауда түркологияда ХХ ғасырдың соңында орасан зор тәжірибе бір қалыпқа келді (Тенишев, 1989:107) [6]. Лексикография мен лексикологияда, да әсіресе, сөздіктер жасауда тамаша жетістіктерге қол жеткіздік. Түсіндірме сөздіктер, түрік тілдерінің этимологиялық сөздігі, көне түрік сөздігі, түркі тілдерінің тарихи-салыстырмалы сөздігі, толып жатқан қос тілді сөздіктер мұның айғақты дәлелі бола алады (Наджип, 1979: 34) [7]. Бұл бағыттағы ізденістер жаңа деректермен толықтырылып, жаңа заман талабына сай қайта жандандыру бүгінгі күннің басты талабы.

Алда түрік тілдерінің тарихы мен тарихи грамматикасына, тілдік байланыстарға, байырғы және ортағасырлық ескерткіштерге арналған сапалы, теориялық деңгейі талапқа сәйкес зерттеулердің мән-маңызы арта түспесе кемімейді. Бұл бағытта өте жақсы жетістіктеріміз баршылық.

Дегенмен кешегі Кеңестік жүйе ыдырап кеткеннен кейін мұндай бірлесіп білек сыбана кірісетін ұжымдық жұмыстардың дені су сепкендей бәсеңдеп қалғаны жасырын емес. Жалпы айтар болсақ, бүгінде түркологияға жетіспейтін, алайда ауадай қажет мәселе – үйлестіру (координация), ортақ жобамен жұмыс жасау мен ақпараттық мәліметтер алмасу. Осылардың кемшін болуынан түркология орны толмас зардап шегуде.

Бұл мәселенің де оңтайлы шешімін табуына бүгінгі таңдағы маңызды жиындар мұрындық болар деген ойдамыз.

Түркологияның уақыт тынысында танытатын қазіргі ізденістерінің ең өзекті мәселесі – пәнаралық кешенді сипаты. Неге десеніз, халық өз болмысын тереңірек тануға талпынатын болса, онда түркологиялық пәндердің бірлесе отырып ұсынатын нәтижелері аса құнды. Тіл білімінің жеткен жетістіктері тарихпен, археологиямен, тарихи зерттеулердің жеткен биігі әдебиет пен өнердің ізденістерімен болмаса, керісінше, жазба ескерткіштердің болмысы тарихпен ұштастырылмайынша түркологияны тұтас этностық, этнос аралық және этномәдениеттік пән есебінде қарыштаттық деп айтуға екінің бірінің аузы бармасы айқын (Боранбаев С.Р., 2011) [16,17, 18].

Айталық, бүгінгі ізденістерді тұтас ойға алған жалпы түркілік тарихтың жүйелі жазылуына деген қоғамда айрықша қажеттілік бар. Бұл дегеніміз қазіргі түркі халықтарының айтылып, жазылып жүрген аймақтық тарихын басын қоса салып ұсынатын зерттеу емес екенін ғалымдарымыз нақты біледі. Дүние жүзі тарихының контексіндегі түркілік ортақ даму үрдісі, негізгі параметрлері әлі дұрыстап белгіленген емес және ол әлемдегі орасан зор ежелгі, көне және ортағасырлық жазба ескерткіштерінің ішінен ойып тұрып орын алатын түрік жазбаларынан этномәдениеттік, жалпы адамзаттық мән-маңызымен қажетті деңгейде белгілі бір жүйемен ұштастырылмады.

Дәл осындай жағдай әдебиеттануда да орын алған. Кешенділік пен үйлесімділіктің әлсіз болуынан әдебиет тарихын біртұтас дәуірлеу мәселесінде өзара келісімнен гөрі текетірестіктің салмағы басым. Рас, қазіргі отыз үш том болып жоспарланып отырған «Түрік дүниесі әдебиет тарихының» негізгі томдары Анкара Ататүрік мәдениет орталығы тарапынан жарық көрді. Бұл тәжірибе, сөз жоқ, жалғасын тауып, оң нәтижелері практикаға ену керек.

Түркологиядағы жеке пәндерге қатысты олқылықтарды негіздеп алғанда қоғамды

жаңылдырып, ұшқары пікірлерге жол беріп жүргені сөзсіз. Жүйелі ой толғайтын кемел таным жоқ жерде жүйесіз, алыпқашпа пікірлердің орын алатынын бұл жерде айтып жатудың өзі артық.

Түркі жұртының сан ғасырды өткерген рухани ұлы мұрасы жаңа қоғамның таным-түсінігінен ойып тұрып орын алуы тиіс. Ол үшін орта мектептерде қоғамдық-гуманитарлық мамандықтарына түркология пән ретінде оқылуы керек. Енді нағыз қолға алатын уақыт келді. Түркология тек қана жоғары оқу орындарында оқылауы керек. Ол әрбір оқушының санасында мектеп табалдырығынан бастап сіңуі тиіс. Ал бұл жағдай іс жүзінде жүзеге асса оқулықтар мен оқу құралдары жарыққа шығуы керек.

Түркологияға қатысты біршама еңбектер бар. Біз білетін еңбектердің бірі ғалым Б. Чебонзадениң ХХ ғасырдың 30-шы жылдары жазылған «Түркітануға кіріспе» атты оқу құралы мен 1981 жылы жазылған Ф. Зейналовтың «Түркологияның негіздері» деген оқулығы (Зейналов, 1981:84) [8].

Бұл тәжірибе өзге түрік елдерінде де өз жалғасын тапты. Ол оқу құралдарын мына ғалымдар жарыққа шығарды: Ә. Қайдаров, М. Оразов, Т. Қордабаев, А. Аманжолов.

Алайда бұл жұмысты сәт сайын қайта жаңғырту маңызы күн өткен сайын артып келеді. Қазіргі күні желбуаз пікірлерге жұбанып, талғамсыздық белең алған тұста ортақ оқулық түркі әлемін адамзаттық уақыт пен кеңістік аясында біріге ойлауға мұрындық болмақ және мұндай оқулықтың төмендегідей өзгешелігі болуы керек:

1. Түркология пәні тек қана тілдік мәселелер мен тілдік туыстықты танытатын оқулық деңгейіне түсірілмегені абзал;

2. Түркі халықтарының тарихи-мәдени болмысын тануға қызмет қылатын жүйелі тарихи танымға жол берілуі тиіс;

3. Түркі халықтарының әдебиет тарихы мен өнерінің ертеректегі кезеңі бір қалыпқа түсірілуі, сонымен қатар оның тарихпен, жазба ескерткіштермен бірлікте баяндалуы қажет.

Түркологияда мұнан да жоғары бағаға ие мынадай мәселе бар. Ол Ер Түріктің ұрпақтарының басының бірігетін күнге жетуі. Бұл мәселені 2009 жылдың маусым айында Түркістанда өткен III Халықаралық түркологтар конгресінің қатысушылары қайта көтерген болатын. Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде «Қазіргі түркологияның өзекті мәселелері мен болашағы»

(ортақ тіл, тарих және алфавит) дәстүрлі III түркологтар конгресі өткен. Басқа да облыстар мұндай конференцияларды өз деңгейінде өткізді. Ендеше 2009 жылдың маусым айын елімізде өткен «Түркітану жылы» деп сеніммен айта аламыз (Российская тюркология, 2018)[9].

Иә, түркітілдес халықтарды біріктіру мәселесі түркі халықтарының күн тәртібінен түскен емес. Орта ғасырларда Ер Түріктің бір емес бірнеше рет Еуразия кеңістігінде дүркін-дүркін ат ойнатып, әлемді дүр сілкіндіргенін және бүкіл әлемге өзінің үстемдігін көрсеткенін мақтан тұтқанымызбен, соңғы үш ғасырда түркі халықтары империалистік саясаттың құлына айналды. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген түрік ұлтшылдары құлдық-тың темір бұғауынан шығып, империализм деп аталатын қараңғылық пердесін бұзып, еркіндікке жетуге тырысты (Кемеңгер, 2017) [20]. Еліміздің қамқор азаматтары отаршылдыққа қарсы күресте біріккісі келгеніне қарамастан, түрлі себептермен түрік тектес саяси бірлестік құру туралы мәселе шешілмей қалды. Бұл мәселе әлі де шешілмей келеді. Біз көк түріктер шынында да біріксек, алынбайтын асу, бағынбайтын белес қалмайтын еді.

2018 жылдың 26 сәуірінде Астанада Юнус Эмре түрік мәдениет орталығының ұйымдастыруымен Назарбаев Университетінде әйгілі түрік тарихшысы, профессор Ильбер Ортайлының «Түркі әлемі мен түркітанудың мәселелері» атты конференциясы өткен.

Ильбер Ортайлы өз сөзінде «қазіргі түркі тілдері көптеген мәселелерді қамтиды» деп атап өтіп былай дейді: «Түркі тілдес елдер кең аумаққа таралған. Ол Қытайдан Сібір шекарасына дейін созылып, Гималаймен аяқталады. Ол Иран арқылы солтүстік Ирак пен Балқан түбегіне дейін шекаралас. Бұл аймақтардағы түркі тілдерінің барлығы дерлік жергілікті халықтың, яғни исі түркі халықтарының өз тілі болып табылады. Яғни, бұл кез келген колонизациядан қалған тіл емес.

Біз түркі тілін әсіресе театр сияқты жанрларда сақтауымыз керек. Уақытты жоғалтпай барлық әдеби шығармаларды бір-біріне аудару, бір тілде газет шығару (Тержұман), телеарна бағдарламаларын жалғастыру». Ортайлы түркі тілдерінің өте икемді тіл екенін де айтты және «Бұл тілдер философия мен әскери терминдерге ыңғайлы, компьютерде қолма-қол жазу үшін қиналмай термин табыла кететін тілдер» деді (Диван лугат ат-турк, 2016) [10].

Қорытынды

Қорытындылай келгенде, аталған мәселелердің барлығы іс жүзінде жүзеге асу үшін байырғы түркі жұртының ынтымағы мен бірлігі қайта қалпына келуі қажет. Әрине бірлігіміз

бүгінде бүтін, бірақ бірігуіміз кешеуілдеп тұр. Егер біз біріксек жоғарыда атап өткен мәселелердің шешімі әрі сапалы, әрі жылдам жүзеге асары сөзсіз. Бүгінгі біздің қозғаған ойымызға ой қосылса және ол ой ортақ арна тапса нұр үстіне нұр болар еді.

Әдебиеттер

- 1 Севортян Э.В. О содержании термина «общeturкский» // Советская тюркология. – Баку, 1971. – №2.
- 2 Тенишев Э.Р. К понятию «общeturкское состояние» // Советская тюркология. – Баку, 1971. – №2.
- 3 Гузев В.Г., Дулина Н.А., Тугушева Л.Ю. О работе тюркологической конференции в Ленинграде // Советская тюркология. – Баку, 1970. – №1.
- 4 Улаков М. Новые тенденции развития региональных тюркологических исследований // Тюркология. – Туркестан, 2004. – №2.
- 5 Агаджанов С.Г., Кляшторный С.Г. Итоги изучения исторического прошлого тюркских народов СССР // Вопросы советской тюркологии. – Ашгабад, 1988.
- 6 Тенишев Э.Р. Советскому Комитету тюркологов – пятнадцать лет // Советская тюркология. – Баку, 1989. – №5.
- 7 Наджип Э. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV в. – М., 1979.
- 8 Зейналов Ф. Тюркологияның негіздері. – Баку, 1981. 9. <https://nur-sultan.yee.org.tr/kk/news/astanada-turki-lemi-zhneturkologiyanyun-mseleleri-atty-konferenciya-otti> 10. <http://anatili.kazgazeta.kz/news/20040>
- 9 О некоторых особенностях сложения тюркоязычных этносов Северной и Центральной Азии по данным древнетюркских надписей: к ранней истории тувинского народа // Российская тюркология. – М., 2018. – № 1-2 (18-19). – С.5–15.
- 10 Диван лугат ат-турк (Свод тюркских слов) / Перевод с арабского А.Р. Рустамова; под редакцией И.В. Кормушина; предисловие И.В. Кормушина; примечания И.В. Кормушина, Е.А. Поцелуевского и А.Р. Рустамова. В 3-х томах. – Т.2. – М., 2016. – 511 с.
- 11 Түркі тілдерінің термин жасамы: Ұжымдық зерттеу / Ш.Құрманбайұлы, М. Закиев, Х. Дадабаев, Ш. Акалин, Ч. Джумагулов, С. Садыгова, Е. Әбдірәсілов. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2018. – 372 б.
- 12 Тюркские языки в условиях глобализации (этносоциологический анализ татарского языка): Коллективная монография / Сост.: Габдрахманова Г.Ф., Исакова З.А., Мусина Р.Н. – Астана: Кантана-пресс, 2011. – 396 с.
- 13 Евразийская идея Н. Назарбаева и тюркское пространство: Коллективная монография / Под общ. ред. Ш.И. Ибраева. – Астана: Издательство «Сарыарка», 2011. – С. 404.
- 14 Боранбаев С.Р. Тілдер туыстығының басты белгісі – сөздер ортақтығы. Қазақстанның ғылыми әлемі//Халықаралық ғылыми журнал. – №4 (38) 2011.
- 15 Боранбаев С.Р. Қазақ тілінің тарихын зерттеудің кейбір мәселелері // Түркі өркениеті және тәуеліз Қазақстан. – Астана, 2011. – I том.
- 16 Боранбаев С.Р. Тюркология ғылымының қазіргі кейбір міндеттері мен проблемалары. «Түркітанудағы ортақ рухани мұралардың зерттелуі: кешегісі, бүгінгі, болашағы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Батыс Қазақстан инженерлік гуманитарлық университеті. – Орал, 2014, 3-4 қазан.
- 17 Додаева Қ.Ш. «Этникалық өзіндік сана» // «Түркітану мәселелері: өткені мен бүгінгі»: халықаралық ғылыми-теориялық конференциясы. – 2010.
- 18 Кеменгер Қ. Қоғам және дәуір Алаш білімпаздарының еңбектерінде түркітану мәселелері // Қоғам және дәуір. – 2017. – № 1. – 72-80 б.

References

- Agajanov S.G., Kláshtornıy S.G. (1988) Itogi ızycheniya istoricheskogo proshlogo túrskıkh narodov SSSR. Voprosy sovetskoi túrkologii. [Results study of the historical past of the Turkic peoples of the USSR. Questions of Soviet Turkology] Ashgabad. (in Russian)
- Boranbaev S.R. (2011) Qazaq tilinıń tarihin zertteudın keibir mäseleleri. Túrkı örkenieti jáne täuelız Qazaqstan. [Some problems of studying the history of the Kazakh language. Turkic civilization and independent Kazakhstan. I], volume I (In Kazakh)
- Boranbaev S.R. (2011) Tilder tuystıǵınun bastı belgisi – sózder ortaqtıǵı. Qazaqstannın ǵylımı álemi. Halyqaralyq ǵylımı jurnal [The main feature of language kinship is the commonality of words. Scientific world of Kazakhstan. International scientific journal] №4 (38) (In Kazakh)
- Boranbaev S.R. (2014) Túrkologia ǵylımınun qazırǵı keibir mindetteri men problemalary. Túrkıtánudaǵy ortaq ruhani múralardıń zertteluı: keşegisi, búgını, bolaşaqy atty halyqaralyq ǵylımı – praktikalyq konferensia materialdary. Batys Qazaqstan injenerlik gumanitarlyq universiteti. Oral, 3-4 qazan. [Some modern tasks and problems of Turkological science. Materials of the international scientific and practical conference on the study of common spiritual heritage in Turkology: yesterday, present, and future.

West Kazakhstan engineering and Humanities University. "Come back." 2014, October 3-4.] (In Kazakh)

Divan lugat-at-turk (Svod türkskih slov). (2016) Perevod s arabskogo A.R. Rusta-mova. Po d redaksiie İ.V. Kormuşina. Predislovie İ.V. Kormuşina. Pri-mechania İ.V. Kormuşina, E.A. Poseluevskogo i A.R. Rustamova. V 3-h to-mah. [Diwan lugat at-turk (A set of Turkic words). Translated from the Arabic by A. R. Rustamov. Edited by I. V. Kormushin. Preface by I. V. Kormushin. Notes by I. V. Kormushin, E. A. Potseluyevsky, and A. R. Rustamov. In 3 volumes.] T.2. M., 511 p. (in Russian)

Dodaeva Q.Ş. (2010) «Etnikalıyq özındık sana» stätä: «Türkıtanu mäseleleri: ötkemı men bügımı». Halyqaralyq ğylymi-teorialyq konferensiasy. ["Ethnic self-consciousness" article:"problems of Turkology: past and present". International scientific and theoretical conference] (In Kazakh)

Evrázıskaia idea N.Nazarbaeva i türkskoe prostranstvo. (2011) Kolektivnaia monografia. Pod obş.red. İbraeva Ş.İ. [N. Nazarbayev's Eurasian Idea and the Turkic Space. Collective monograph.Under the general editorship of Sh. I. Ibraev,] Astana, «Saryarka» Publishing House, 404 p. (in Russian)

Gýzev V.G., Dýlina N.A., Týgýsheva L.Íy. (1970) O rabote türkológicheskoi konferensii v Leningrade //Sovetskaia türkologia Baký, [About the work of the Turkological Conference in Leningrad. Soviet Turkology of Baku] №1 (in Russian)

Najip E. (1979) Istoriko-sravnitelnyı slovár türskih iazykov XIV v. [Historical and comparative Dictionary of the Turkic languages] M. (in Russian)

O nekotoryh osobenostäh slojenia türkoiazыchnyh etnosov Severnoi i Sentrálnoi Azii po dannym drevnetürkskih nadpisei: k rannei istoriituvinskogo naroda (2018) Rosıskaia türkologia, No 1-2 (18-19). [On some features of the composition of the Turkic-speaking ethnic groups of North and Central Asia according to ancient Turkic inscriptions: to the early history of the Lithuanian people. Russian Turkology] M., pp.5–15 (in Russian)

Q. Kemeñger. (2017) Qoğam jáne dáuir Alaş bilimpađdarynyñ eñbekterinde türkıtanu mäseleleri. Qoğam jáne dáuir, [Problems of Turkology in the works of Alash experts of society and the era. Society and era] № 1, pp.72-80

Sevortán E.V. (1971) O soderjaniı termına «obshetürskı». Sovetskaia türkologia Baký, [About the content of the term "common Turkic". Soviet Turkology of Baku] №2 (in Russian)

Tenishev E.R. (1971) K poniatıy «obshetürskoe sostoianie». Sovetskaia türkologia Baký, [To the concept of "general Jurassic state". Soviet Turkology of Baku] №2 (in Russian)

Tenishev E.R. (1989) Sovetskomý Komitetý türkologov – pátnadsát let. Sovetskaia türkologia Baký [The Soviet Committee of Turkologists is fifteen years old. Soviet Turkology of Baku] №5 (in Russian)

TÜRKI TILDERINII TERMİN JASAMY: Újymdyq zertteu. (2018) (Ş.Qürmanbaiúly, M.Zakiev, H.Dadabaev, Ş.Akalin, Ch.Jumagulov, S.Sadygova, E.Äbdıräsılov). [Terminology of Turkic languages: a collective study. (Sh.Kurmanbayuly, M. Zakiev, H. Dadabayev, Sh.Akalin, Ch.Dzhumagulov, S. Sadygova, E. Abdrasilov).- Astana: Gylym publishing house,2018. – 372 P.] Astana: «Gylym» baspasy, 372 p. (In Kazakh)

Türkskie iazyki v usloviah globalizatsii (etnososiologicheski analiz tatarskogo iazyka). Kolektivnaia monografia. (2011) Sost. Gabdrakhmanova G.F., İshakova Z.A., Musina R.N. [Turkic languages in the context of globalization (ethnosociological analysis of the Tatar language). Collective monograph. Comp.: Gabdrakhmanova G. F., Iskhakova Z. A., Musina R. N.] Astana: Kantana-pres, 396 p. (in Russian)

Ýlakov M. (2004) Novye tendensii razvıtıa regionalnyh türkologicheskıh issledovanıı .Türkologia, Týrkestan [New trends in the development of regional Turkic studies. Turkology, Turkestan] №2 (in Russian)

Zenalov F. Türkologıanyñ negızderi. [Fundamentals of Turkology] Baký, 1981. 9. <http://anatili.kazgazeta.kz/news/20040> 10. <https://nur-sultan.yee.org.tr/kk/news/astanada-turki-lemi-zhne-turkologiyany-mseleleri-atty-konferenciya-otti> (in Kazakh)